

نماز

باب رحمت پروردگار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نصیر احمد سیدزاده

مرکز جامع علوم انسانی

حسنايش، از تدبير و تصرفاتش، از قدرت و توانايي اش، از لطف و رحمتش، از جود و كرمش، از خزانه‌های بي شمارش، از علم و آگاهي اش، از احاطه و معيشتش، و از قبول و اجابتش به كرات سخن گفته است.

انسان با خصوصيات شگفت و متناقض
از طرفي قرآن به توصيف انسان و بيان خصوصياتش نيز پرداخته است و او را تركيبی از اضداد و متناقضات معرفي نموده است. از منظر قرآني هيچ مخلوقی به پايه

شناخت قبل از ارتباط
بي جهت نيست كه همه اديان آسماني قبل از آن كه از عبادات، احكام و ارتباط با خداوند سخني به ميان آورند، به بيان صفات پروردگار پرداخته‌اند. همه انبيا و رسل در ادوار مختلف قبل از هر چيز مردم را به سوي علم و معرفت صحيح دعوت كردند؛ به اين كه خداوند را درست بشناسند و درست توصيف كنند و به تقديس و تنزيه خداوند بپردازند. قرآن كريم نيز به طور مكرر به اين مطلب توجه نموده و از صفات زيباي خداوند و اسمای

نماز ارتباط عجيب و شگفتي است بين بنده و پروردگار، بين انسان ناتوان و آفريدگار توانا. كسي نماز را پاس مي‌دارد و به قدر و منزلت آن پي مي‌برد كه اين رابطه عجيب را كه از طريق نماز با رب بي‌نياز برقرار مي‌شود، درك كند؛ رابطه‌اي كه نظير و مانندي ندارد. ميان عاشق و معشوق رمزي است/ كراما كاتبين را هم خبر نيست. البته اين رابطه براي كسي قابل درك مي‌شود كه به خصوصيات بنده از يك سو و صفات پروردگار از ديگر سو آگاهي داشته باشد.

شگفتی انسان نمی‌رسد و ساختاری چنین عجیب ندارد و این چنین ضد و نقیض‌ها را در خود جای نداده است. او با این که بسیار ضعیف است، اما به دنبال قوت و غلبه است. فقیر است، اما در عین حال خواهان توانگری است. در معرض ابتلا به خطرهای و امراض است، اما حریص زندگی و سلامتی است. فناپذیر است، اما در پی خلود و جاودانی است. به تعبیر قرآن هلوع و جزوع است. نیازهایش بسیار زیاد، امیال و رغبت‌هایش بسیار پیچیده و بس دور و دراز، و احساسات و عواطفش بسیار عمیق و دامنه‌دار است. آرزوهایش بسیار طولانی و عطش درونی‌اش اشباع‌ناپذیر است. جدت‌پسند و مشتاق تازگی و تنوع است. از چیزهای کهنه و قدیمی خسته می‌شود و خواهان هر چیز جدید است. آنچه در اختیارش هست سیرش نمی‌کند، بر همین اساس دنبال چیزهایی است که از دسترسش خارج و گاه دست نیافتنی‌اند. نیازها و مطامعش بیش از تعداد نفس‌هایش و طولانی‌تر از زندگی‌اش و فراتر از آن است که در عالم محدود مادی بگنجد. در واقع سرشت و کرامتش در همین تناقضات و کشمکش‌ها، بلندپروازی‌ها و طمع‌ها نهفته است. همین خصوصیات است که به انسان توان بخشید امانتی را برعهده گیرد که آسمان و زمین از حمل آن عاجز ماندند.

انسان موجودی با محبت و عاطفه

علاوه بر خصوصیات مذکور شد، محبت و عاطفه از خصوصیات برجسته انسان است. او غیر از حواس پنجگانه که در زندگی مادی به کارش می‌آید، حاسه ششمی دارد و آن محبت و دوستی است. گرچه این حس گاهی ضعیف و گاهی قوی می‌شود، اما در نهاد او نهفته است. با این حس است که جذب کمال و زیبایی می‌شود و برای رسیدن به آنچه و آن که دوستش دارد، به هر اقدامی دست می‌زند. حکایات عاشقان و عارفان در هر زمان گواه این مطلب است.

انسان موجودی خاشع و فروتن

در کنار دیگر غرایز، غریزه تواضع و فروتنی در مقابل قدرت‌ها نیز در انسان وجود دارد و در ادوار مختلف این غریزه را به انحای

مختلف آشکار کرده است. در دورانی جلوی سنگ‌ها و درختان خشوع و کرنش می‌کرده است، و در دورانی آتش و خورشید و ستارگان را می‌پرستیده است. زمانی جلوی کاهنان و راهبان سر خم می‌کرده است، و گاهی جن و ارواح و هر آنچه را که برایش غریب و دست‌نیافتنی بوده است تعظیم می‌کرده است، و امروز در مقابل نظام‌ها و فلسفه‌های گوناگون سر تسلیم فرود آورده است.

نماز نیاز ضروری و واقعی انسان

اگر به خصوصیتی که در مورد انسان ذکر شد، دقت کنیم، و در کنار آنها به صفات پروردگار بیندیشیم، درمی‌یابیم که انسان تنها با ارتباط با خداوند است که می‌تواند به جایگاه واقعی خود برسد، عطش و حرص و علاقه دورنیش را اشباع کند، دنبال آنچه است به آن دست یابد، چشم‌انداز خوب و روشنی را فراروی خود ترسیم کند و به آرامش و خوشبختی همیشگی نایل آید.

راه این ارتباط، در قالب نماز که قالبی زیبا و متناسب با فطرت انسان و شایسته جسم و روح و روان اوست، از طرف خداوند در شب معراج به دست پیامبر محبوب خدا به این امت هدیه شد. آن حضرت در شب معراج با عروج به آسمان‌ها و پس از آن، قدم نهادن به جایی که فقط جایگاه او بود و هیچ فرشته مقربّی را یاری قدم نهادن بدان‌جا نبود، این تحفه آسمانی را برای امتش به ارمغان آورد. بدون هیچ شک و شبهه‌ای، نماز این هدیه آسمانی، نمازگزار را به اوج ترقی روحی و قله‌های سعادت و کمال می‌رساند، او را به بارگاه الهی دسترسی می‌بخشد، از نگرانی‌ها و اضطراب‌های ناشی از مشکلات درون و بیرون آزاد می‌سازد و ارتباط صمیمانه‌ای بین انسان و پروردگارش برقرار می‌کند، و چون این ارتباط میان آفریده ضعیف و آفریدگار توانا است، راحت‌رسان قلوب خسته و آرام‌بخش دل‌های ناتوان و مضطرب می‌گردد.

مرتبه نماز در دین و فضیلت آن

نماز علاوه بر این که پاسخی به یک نیاز و خواسته درونی و فطری انسان است، برای این که در جامعه و در تک‌تک انسان‌های

مؤمن نهادینه شود و به صورت یک آیین و شعار همگانی درآید، از طرف خداوند بر تمام انسان‌ها فرض شده است؛ بنابراین بعد از ایمان آوردن به الله و رسول، نخستین و مهم‌ترین فریضه، نماز است. در جاهای متعددی از قرآن مجید پس از ایمان و توحید، نماز اولین فریضه عملی ذکر شده است. در آغاز سوره بقره در وصف متّقین که از قرآن هدایت حاصل می‌کنند، چنین آمده است: «الذین یؤمنون بالغیب و یقیمون الصلوة و ممّا رزقناهم ینفقون»؛ کسانی که به غیب ایمان می‌آورند و نماز را برپا می‌دارند و از آنچه روزی‌شان کرده‌ایم انفاق می‌کنند. در سوره قیامت نیز جرم ایمان‌نیاموردگان و تارکان نماز این‌گونه ذکر شده است: «فلا صدق و لا صلی» [قیامت: ۳۱]؛ یعنی جرم اول آنان ایمان‌نیاموردن و دومین جرمشان نماز نخواندن است. در سوره بینه بعد از توحید، دومین مطالبه دعوت انبیا نماز قرار داده شده است: «و ما امروا إلا لیعبدوا الله مخلصین له الدین حنفاء و یقیموا الصلوة» [بینه: ۵].

روش آن حضرت نیز با کسانی که تازه مسلمان می‌شدند، این بود که پس از اقرار توحید، اولین عهد و پیمانی که از آنها می‌گرفت، عهد و میثاق اقامه نماز بود. در احادیث متعددی پیامبر اکرم به نماز توصیه کرده و فضیلت آن را بیان فرموده است. در این جا ترجمه چند حدیث ذکر می‌شود:

۱- «مثال نمازهای پنجگانه مانند رودخانه‌ای جاری، عمیق و پرآب است که در جلوی خانه یکی از شماست و او هر روز پنج مرتبه خود را در آن می‌شوید». (ریاض‌الصالحین، حدیث ۱۰۴۳)

۲- «کسی که نماز صبح را بخواند در پناه و ضمانت خداست. پس ای انسان! مواظب باش که خداوند در مورد چنین انسانی تو را مؤاخذه نکند». (ریاض‌الصالحین، حدیث ۱۰۴۹)

۳- حضرت جریر رضی الله عنه می‌گوید: «ما در حضور پیامبر بودیم. آن حضرت به ماه شب چهارده نگاه کرد و فرمود: شما قطعاً پروردگار خود را خواهید دید آن‌چنان که امشب قرص کامل ماه را مشاهده می‌کنید و در مشاهده آن دچار زحمت و ازدحام نمی‌شوید؛ پس اگر توانستید که در خواندن یک نماز پیش از طلوع آفتاب (نماز صبح) و پیش از غروب (نماز عصر) مغلوب -

کردن نیازمندان بنده با مولایش است.

نماز راهی به سوی زندگی اسلامی

علامه محمدمنظور نعمانی در کتاب «حقیقت نماز» می‌نویسد: حقیقت این است که بعد از گفتن «لا إله إلا الله»، پایبندی به احکام الهی و اتباع و پیروی از شریعت محمدی و اختیار نمودن زندگی اسلامی بر هر مؤمن و مسلمان لازم می‌شود، و نماز برای ایجاد و فراهم کردن چنین زندگی‌ای، وسیله و کمک بسیار بزرگی است. گویا نماز پایه و ستون ایمان و زندگی اسلامی است. به همین خاطر بعد از ایمان، نماز در رأس همه اعمال دینی قرار دارد.

ما با شهادت دادن به کلمه طیبه «لا إله إلا الله، محمد رسول الله»، اقرار و عهد می‌کنیم که الله تنها اله، معبود و مولای ماست، لذا فقط او را عبادت و بندگی می‌کنیم؛ و حضرت محمد رسول خدا است، لذا فقط بر شریعتی که ایشان آورده است، گام می‌نهیم. اما برای این که عملاً از چنین زندگی‌ای برخوردار شویم، لازم است اولاً همواره این معاهده ایمانی را تجدید و به یاد بیاوریم و تصور عظمت و کبریایی الله تعالی و شأن جلالی و جمالی آن ذات بی‌مانند را در خاطر خود تازه نگاه داریم تا بدین وسیله احساسات عالی، محبت و خوف و خشیت خداوند که انسان را نسبت به اطاعت کامل و کسب رضایت او بی‌قرار و مشتاق می‌گرداند، در ما ایجاد شود. ثانیاً باید نظام و عملی وجود داشته باشد که بتوانیم با آن چنین تجربه‌ای را همواره تکرار کنیم. ثالثاً به قانون سزا و پاداش الهی یقین داشته باشیم. رابعاً از خداوند به‌طور مکرر توفیق یک زندگی اسلامی را بخواهیم. خامساً محیط نیز در این مسیر با ما همراهی کند. مادامی که این عوامل فراهم نباشد زندگی کردن مطابق با مرضیات الهی و منطبق با شریعت محمدی برای نفس سرکش و آزادی‌خواه انسان بسیار دشوار خواهد بود. اکنون اگر به حقیقت نماز و عناصر و اجزا و مفاهیم آن دقت کنیم، درمی‌یابیم که اسباب و عواملی که برای برخورداری از یک زندگی اسلامی و دست یافتن آسان به آن، لازم است، تمام آنها با چه حکمت و ترکیبی در نماز جمع شده است. (حقیقت نماز: ۱۴)

ثانی امام احمد سرهندی - رحمه الله - پرسید: آیا در بهشت نماز نخواهد بود؟ کسی عرض کرد: در بهشت چرا نماز باشد آن‌جا جای پاداش گرفتن است نه جای عمل. ایشان آه سردی کشید و به گریه افتاد و فرمود: زندگی بدون نماز در بهشت چگونه می‌گذرد؟

حقیقت و روح نماز

برای درک حقیقت نماز، آسان‌ترین راه این است که در ارکان و اجزای نماز بیندیشیم. اگر چنین کنیم به نتیجه‌ای خواهیم رسید که امام شاه‌ولی الله دهلوی آن را با این تعابیر در حجة‌الله‌البالغه بیان کرده است: «أما الصلوة فهي المعجون المركب من الفكر المصروف تلقاء عظمة الله ... و من الأدعية المبيته إخلاص عمله لله و توجیه وجهه تلقاء الله و قصر الإستعانة في الله، و من أفعال تعظيمية كالسجود و الركوع يصير كل واحد عضد الآخر و مكمله و المبنية عليه» [حجة‌الله‌البالغه: ۲۵۴/۱]؛ نماز معجون شگفتی است مرکب از تفکر در برابر عظمت الله ... و مشتمل بر دعاهایی است که دلالت می‌کند بر بندگی بنده و خالص گردانیدن عمل و روکردن به‌طور کامل به‌سوی الله و در حاجات و نیازها فقط از او کمک گرفتن، همراه با افعالی تعظیمی همچون رکوع و سجود که هر یک مکمل دیگری است.

در جای دیگری از همین کتاب آمده است: «روح الصلوة هي الحضور مع الله و الإستشراق للجبروت و تذکر جلال مع تعظیم ممزوج بمحبة و طمأنينة» [حجة‌الله‌البالغه: ۲۵۲/۱]؛ روح نماز عبارت است از حضور در برابر خداوند و توجه عمیق به جلال و جبروت او، همراه بزرگداشت آمیخته با محبت و آرامش.

در صحیح بخاری آمده است: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّهُ يَنَاجِي رَبَّهُ» (رواه البخاری). مناجات یعنی محرمانه و در تنهایی با کسی نجوا کردن و سخن گفتن؛ بر این اساس مفهوم حدیث چنین است: هرگاه یکی از شما برای ادای نماز برمی‌خیزد، او با پروردگارش محرمانه و تک‌وتنها به راز و نیاز و سخن گفتن می‌پردازد. بنابراین یک تعبیر دیگر از حقیقت نماز این است که نماز، سخن محرمانه و راز و نیاز و نجوا

خستگی و کار دنیا- نشوید، این کار را انجام دهید». (بخاری: ۵۷۳؛ مسلم: ۶۳۳)

۴- «روز قیامت اولین چیزی که بنده در مورد آن محاسبه می‌شود، نماز است. اگر نماز او خوب درآمد بقیه اعمالش نیز خوب درمی‌آیند، و اگر نماز وی فاسد و خراب درآمد بقیه اعمالش نیز فاسد می‌شوند». (مسند طبرانی)

۵- وقتی انسان به نماز می‌ایستد، رحمت الله به‌سوی او متوجه می‌شود، و الله تعالی از همه حالات انسان، آن حالت را بیشتر می‌پسندد که او را افتاده در سجده ببیند که پیشانی‌اش را بر زمین گذاشته است. (فضایل اعمال)

نماز علاوه بر این که رضایت الله را فراهم می‌سازد، سبب نجات از مصایب و مشکلات دنیا نیز می‌شود. حافظ ابن‌قیم در زادالمعاد می‌نویسد: نماز جلب‌کننده رزق، حفاظت‌کننده صحت و سلامتی، و دفع‌کننده بیماری‌هاست. نماز دل را تقویت می‌کند و چهره را زیبا و نورانی می‌گرداند. نماز آرامش جان است، در بدن نشاط پیدا می‌کند و سستی و تنبلی را از بین می‌برد و باعث اطمینان قلب می‌گردد. نماز غذای روح و نور دل است. نماز محافظ نعمت‌های الهی و موجب حفاظت از عذاب او نیز هست. نماز شیطان را دور می‌کند و انسان را با رحمان نزدیک می‌سازد. خلاصه، نماز در صحت روح و بدن نقش دارد و در هر مورد تأثیر عجیبی می‌گذارد، و همچنین در رفع ضررهای دنیا و آخرت و جلب منفعت‌های دو جهان بی‌نهایت مؤثر است.

ابن‌سیرین رحمه‌الله می‌گوید: اگر به من اختیار داده شود که یا دو رکعت نماز بخوانم یا به بهشت بروم، من دو رکعت نماز را برمی‌گزینم؛ زیرا با رفتن به بهشت خودم خوشحال می‌شوم ولی با خواندن دو رکعت نماز مالک و خالق من راضی می‌شود.

ابواسحاق صبیحی که محدث مشهوری است و صد سال عمر کرد، در اواخر زندگی از این افسوس می‌خورد که به‌خاطر پیروی و ضعف، لطف و لذت نماز را از دست داده است و فقط می‌تواند در دو رکعت، دو سوره بقره و آل‌عمران را بخواند و بیش از این نمی‌تواند بخواند. (تهذیب‌التهذیب) یکی از جانشینان حضرت مجدد الف

نماز ذکر ظاهر و باطن انسان

نماز، فقط ذکر زبانی نیست، بلکه حقیقت این است که مؤثرترین یادی که می‌تواند غفلت را از انسان بزدايد و احساس محبت و شکر را در او تحریک کند و او را آماده اطاعت کند، نماز است. چراکه در نماز قلب و زبان و تمام اعضای بدن انسان با ترتیب و تناسب خاصی برای یاد الهی و برای به نمایش گذاشتن بندگی، هماهنگ شده و هر یک به نوبه خود به ذکر و یاد الله مشغول می‌شود. قلب متوجه عظمت و کبریایی الله تعالی می‌شود. زبان به تسبیح و تحمید او می‌پردازد، و تمام جسم، سر تا پا، پیکره ذکر و عبادت و راز و نیاز و عبدیت می‌شود. نمازگزار گاهی دست بسته می‌ایستد، زمانی به رکوع می‌رود و گاهی به سجده می‌افتد و در سجده نهایت بندگی و نیازمندی خود را به نمایش می‌گذارد. (همان)

امام شاه‌ولی الله دهلوی در حجة‌الله‌البالغه می‌گوید: «عناصر اصلی نماز سه چیزاند: نخست این‌که قلب از توجه به عظمت و جلال الله تعالی خضوع اختیار می‌کند؛ دوم این‌که زبان عظمت و کبریایی الله تعالی و عاجزی و خضوع قلب را با بهترین کلمات بیان می‌کند؛ سوم این‌که تمام اعضای ظاهری به نشانه عظمت و جبروت الله تعالی و اظهار عاجزی و بندگی با هم هماهنگ می‌شوند.»

نماز جامع احکام شریعت

از دیگر ویژگی‌های نماز یکی این است که تمام احکام و تمام اوامر و نواهی در آن جمع شده است و می‌توان گفت در یک دایره محدود و کوچک که نماز باشد، تمام احکام الهی تمرین می‌شود. مثلاً در آغاز هر نماز، در «ثنا» به توحید شهادت داده می‌شود، و در هر رکعت با خواندن «ایّاک نعبد و ایّاک نستعین» با پروردگار عهد و پیمان بسته می‌شود، و در آخر در «تشهد» با اقرار به توحید و رسالت، تجدید ایمان می‌شود. در هر رکعت سوره فاتحه خوانده می‌شود که خلاصه قرآن است و بدین طریق نسبت به قرآن تجدید ایمان و از آن هدایت و راهنمایی طلب می‌شود. باربار با دل و زبان یاد الله و حمد و ثنا و تسبیح و تقدیس او می‌شود و با اعضای دیگر اظهار

بندگی و عبدیت می‌شود. برای اظهار محبت و قدردانی نسبت به رسول الله - صلی الله علیه و سلم - بر ایشان درود فرستاده می‌شود و برای تمام بندگان صالح دعای خیر می‌شود. همچنین برای مغفرت گناهان خود از خداوند طلب عفو و بخشش می‌گردد و برای نجات از قهر و عذاب او و درآمدن به آغوش رحمتش، دعا و التجا می‌شود. رو به قبله ایستادن یادگار حج است. ممانعت از خوردن و نوشیدن که در نماز است، از خصوصیات روزه است. ترک کسب و کار و تجارت در اوقات نماز، عبادت مالی است. همچنین شرکت در نماز جماعت و اقتدا پشت سر یک امام، تمرینی است برای آن دسته از احکام مهم دین که به زندگی اجتماعی یک مسلمان مربوط می‌شود؛ مثل اخوت، مساوات، احترام به رهبران و پیشوایان و اطاعت در کارهای معروف. نماز شامل نواهی نیز هست؛ به طوری که در حالت نماز باید انسان از تمام معاصی و مکروهات اجتناب کند؛ زیرا نمی‌تواند دروغ بگوید، غیبت کند و حرف ذیوی بر زبان بیاورد. به هر حال نماز برنامه کامل و همه‌جانبه‌ای برای عمل بر تمام احکام شریعت است.

فضایل رفتن به مسجد

از ابوهریره - رضی الله عنه - روایت شده است که پیامبر - صلی الله علیه و سلم - فرمود: «آیا می‌خواهید شما را به چیزی که خداوند با آن گناهان را محو می‌کند و درجات را نزد خود بالا می‌برد راهنمایی کنم؟ صحابه پاسخ دادند: آری ای رسول خدا! آن حضرت فرمود: وضوی کامل و صحیح گرفتن با تحمّل سختی و زحمت (در سرما و غیره)، زیاد گام برداشتن به سوی مساجد، و بعد از یک نماز به انتظار نماز دیگر نشستن، این‌ها رباط است. (به مداومت در راه خدا و پاسداری از حدود و مرزهای اسلامی رباط می‌گویند.)

از ابوسعید خدری - رضی الله عنه - روایت شده است که آن حضرت فرمود: هرگاه دیدید مردی به (رفتن سوی) مساجد، انس و عادت دارد، به مؤمن بودن او گواهی دهید؛ زیرا خداوند متعال می‌فرماید: «إنما یعمّر مساجد الله من آمن بالله و الیوم الآخر

و أقام الصلوة و آتی الزکاة و لم یخس إلا الله» [توبه: ۱۸]؛ فقط کسانی مساجد خدا را (از جهت معنوی و مادی) آباد می‌کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را برپا می‌دارند و زکات می‌پردازند و جز الله از کسی نمی‌ترسند.

ضایع کردن نماز

سبب فساد در امت‌های پیشین

در سوره مریم پس از بیان عشق و علاقه تمام انبیا و رسل به نماز، آمده است: «فخلف من بعدهم خلف أضاعوا الصلوة و اتبعوا الشهوات فسوف یلقون غیاباً» [مریم: ۵۹]؛ پس از آنان ناخلفانی جانشین شدند که نماز را ترک کردند و از خواسته‌ها [ی نفسانی] پیروی کردند. پس [کیفر] گمراهی را خواهند یافت.

در آیه فوق به این تأثیر نماز نیز اشاره شده است که نماز انسان را از شهوات و منکرات حفاظت می‌کند و او را بر راه صلاح و تقوا ثابت قدم می‌دارد و به علت ضایع کردن آن، انسان برده شهوت می‌گردد و سرانجام در پرتگاه هلاکت و نابودی فرومی‌غلند؛ لذا برپاداشتن نماز یا ضایع کردن آن تأثیر مستقیمی در صلاح و فساد امت‌ها دارد.

به‌خاطر همین اهمیت فوق‌العاده نماز است که رسول گرامی اسلام - صلی الله علیه و سلم - در آخرین لحظات عمر خویش به‌طور مکرر امت خویش را به نماز توصیه و بر آن تأکید می‌کرد: «الصلوة و ماملکت ایمانکم، الصلوة و ماملکت ایمانکم»؛ به نماز و حقوق زیردستان‌تان اهتمام بورزید، به نماز و حقوق زیردستان‌تان اهتمام بورزید. ■

منابع:

۱. صحیح بخاری.
۲. صحیح مسلم.
۳. مسند امام احمد بن حنبل.
۴. مسند طبرانی.
۵. ریاض الصالحین.
۶. تهذیب التهذیب.
۷. حجة‌الله‌البالغه؛ امام شاه‌ولی الله دهلوی؛ دمشق: دار ابن کثیر، ۱۴۳۱هـ.
۸. حقیقت نماز؛ علامه محمدمنظور نعمانی؛ ترجمه رضا قادری؛ چاپ اول، تهران: انتشارات پرتو بیان، ۱۳۸۲.
۹. فضایل اعمال؛ شیخ الحدیث مولانا محمدزکریا کاندهلوی؛ ترجمه نصیراحمد سیدزاده؛ چاپ سوم، زاهدان: انتشارات صدیقی، ۱۳۸۶.